

ALMAN İDEALİZMİNİN İKİ DÖNEMİ

Eyüp KILIÇASLAN*

"Alman İdealizmi" tanımlaması, genel olarak, Kant tarafından başlatılan, ve onun izleyicileri olarak görülen Gottlieb Fichte, F. W. Joseph Schelling, G. W. Friedrich Hegel tarafından geliştirilen felsefi akıma verilen addır. Bu dönem, edebiyat, sanat, tarih alanlarında da ünlü düşünür ve sanatçı yetiştirmiştir. Mozart ve Beethoven gibi büyük besteciler, Schiller ve Goethe gibi büyük şairler; Schelegel kardeşler gibi büyük eleştirmenler; Schleirmacher gibi tarıbilimciler, Humboldt gibi tarihçiler bu dönemin insanlarıdır. Bu önemli düşünsel ve sanatsal çağın gizi, felsefi düşüncenin ve şiirsel imgelemin yakın işbirliğinde yatmaktadır.

1800 yılı Alman İdealizminin gelişiminde bir dönüm noktasıdır. Schelling *Aşkınsal İdealizm Dizgesi*'ni yayınladığında (1800) felsefi tartışma zirvesine ulaşmıştır. *Arı Usun Eleştirisi* 1781'de yayınlanmıştı; hemen hemen yirmi yıl sonra ise bu yapıt bütünüyle unutulup bir yana bırakılmıştır. Bunda en etkili olan adlar gene Kant'ın bu önemli eserinden yola çıkıp bu eserin temel ilkelerine karşıt bir yolda (gene Kant'ın tinine ve eğilimlerine karşıt) bunu yapmışlardır. Felsefi düşüncede yeni bir dönemi başlattığı düşünülen Kantçı felsefe bir dönüşümle karşı karşıya kalmış; eleştirel ilkeler bütünüyle olumsuzlanacak bir düzeyde bir yana bırakılmıştır.

Alman idealizminin ilk döneminde Kant ile Fichte arasında ayırım biçimsel bir ayırım olmaktan öteye geçmemiş; aynı idealist dizgenin iki değişik anlatımı olmuştur. Fichte kendi dizgesinin Kant'ın Eleştirel Felsefesinin "yazı"sına değilse bile "Tin"ine uygun olduğunu belirtmiştir.

I

Felsefe, Kant'a göre, kavramlardan türetilen us bilgisidir. Kant, felsefeyi tüm ussal bilginin dizgesel açılanması olarak düşünmektedir. Buna karşılık gene de felsefe edimsel bir bilim değil ama daha çok olanaklı bir bilimin ideasıdır ya da salt düşüncesidir. Edimsel bir bilim olarak felsefe (Saltık Felsefe) hiçbir yerde verili olarak bulunmaz. Böyle olduğu için de felsefe ne öğrenilebilir ne de öğretilbilir; "çünkü, nerededir, kimin elindedir, ve onu nasıl biliriz?" (A.g.y., A838/B866).

Bugüne dek tüm bilginin kendini nesnelere uydurması gerektiği varsayılmıştır; ama onlara ilişkin herhangi bir şeyi kavramlar yoluyla *a priori* saptama ve bu yolla bilginizi genişletme girişimleri bu varsayım altında boşa çıkmıştır. Öyleyse, bir kez de nesnelere kendilerini bilginize uydurmaları gerektiği varsayımı altında metafiziğin görevinde daha iyi sonuç alıp alamayacağımızı sinayabiliriz (I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, BXVI)

Kant *Arı Usun Eleştirisi*'nde felsefenin *skolastik* kavramını *acunsal* kavramından ayırdeder. Felsefenin skolastik kavramıyla bilim olarak aranan bir bilgi dizgesinin kavramı anlaşılır. Bu kavramda yatan bilmenin dizgesel birliğidir, bilginin mantıksal eksiksizliğidir. Felsefenin *acunsal* kavramı ise tüm bilginin yaşama ve inançla ilişkisinin kavramıdır (A.g.y., A839/B867). Arı Usun felsefesi ya Felsefeye Giriş (propaedeutik)tir ya da ön hazırlıktır, usun eleştirisidir, ya da Arı Usun Dizgesidir (Bilimidir), arı usun bütün felsefi bilgisinin dizgesel

* ODTÜ, Felsefe Bölümü, Araştırma Görevlisi.

açılmıştır ve *Metafizik*'tir. Ancak Kant'a göre *Metafizik Arı Usun Eleştirisi* olmakla birlikte gene de *Arı Usun Felsefesidir* de. "Metafizik *a priori* bilinebilecek her şeyin incelenmesi olduğu gibi tüm arı ussal felsefi bilgilerin bir dizgesini oluşturanın sunuluşunu da kapsayabilir" (A.g.y.,A841/B869).

Kant için doğanın ve ahlakın metafiziği ve usun bir *ön-çalışması* (*ön-öğretisi*) olarak eleştiri, sözcüğün gerçek anlamında felsefedir. Her ne kadar *Arı Usun Eleştirisi* Aydınlanma çağının çöküşünü hızlandırdıysa da bu yapıt aynı zamanda bu çağın en olgun ürünüydü. Fichte'nin *Bilim Öğretisi* ya da *Kuramı* ise belli bir dereceye kadar daha şimdiden yeni yüzyıla ilişkin izler taşıyordu. Ancak Fichte en temel ilkelerde Kantçı felsefeyi izlediğini belirtiyordu.

Ancak, Kant Aydınlanmanın bir temsilcisiyken Fichte "Fırtına ve Gerginlik" olarak adlandırılan yazınsal devimin tinine yaşam vermekteydi. Bu devim Aydınlanmadan Romantik döneme geçişi belirtmekteydi. Fichte, Kant'ın Ahlaksal İdealizminin öğretilerine sıkı sıkıya bağlıydı. O da Kant gibi, giderek ondan daha gürültülü bir yolda istenç özgürlüğünü tüm ilkelerin en yükseği olarak, ve *ahlaksal dünya düzenini* Tanrısal düzen olarak bildiriyordu.

Aynı dönemin bir başka filozofu Schelling ise felsefi tinin ilgisini Ahlaksal (ya da Törel) İdealizmden Estetik İdealizme, ahlaksal eylemci olarak insana ilgiden sanatta yaratıcı deha olarak insana tapınmaya kaydırıyordu. Bir yan bu anlamda kendini ussalcı yorumu içinde dinin (Hıristiyanlığın) sonuçlarına bağlarken diğer yan kamu-tanrıçılığa, giderek pagancılığın mitolojik dinlerine bağlamaktaydı.

Yine değişik bir yönde, Hegel, Ahlaksal ve Estetik İdealizmin yolaçtığı sorunların üstesinden gelmeye çalışıyor, ve geliştirdiği yeni *Us* kavramıyla felsefenin salt bir bilim in ideası olarak kalmadığını, onun gerçekte *gerçek, edimsel bilme, saltık bilme* olduğunu Kant'ın, Fichte'nin, Schelling'in ötesine geçerek göstermeye çalışıyordu.

Kısaca, Alman İdealistlerinin düşüncelerinde iki ana eğilim (Ahlak ve Estetik) ve bunların uzantıları arasındaki karşıtlıkları belirtebiliriz. Kant ve Fichte, törel ve ahlaksal özelliklere vurguda bulunuyorlardı. Onlar idealistler, çünkü ideallerin yalnızca yaşamın değil ama ayrıca düşüncenin de doruğu ve ereği olduğuna inanıyorlardı.

AHLAK VE ESTETİK

a) *İdealler-Olgusallık*

Kant'ın ve Fichte'nin dizgelerinde idealler ve olgusallık alanları arasındaki karşıtlığın temel olduğu göze batmaktadır. Nesnel evreni, ya da duyusal evreni olarak olgusallık, ya da doğal bilimlerin incelediği ve açıkladığı evren olarak olgusallık evreni, en son belirleyici olan, Bütün ya da Evren (tüm Evren) değildir.

Bu görülebilir ya da görüngüsel evrenden ayrı olarak bir başka evren, bir başka alan daha vardır: bu evren erekler, hedefler, idealler, eğilimler, sorumluluklar, amaçlar evrenidir, alanıdır. Bu eylem alanı, evreni çok daha önemli bir alandır; yalnızca isteyen ve eyleyen varlıklar olarak bize değil ama düşünen tin için de çok daha önemli bir alandır. Şimdi düşünen tin sorumlulukların ve ideallerin olgulardan ve olaylardan çıkarsanamayacağını, türetilmeyeceğini tanımak ve bilmek zorundadır. Pratik idealler (ilkeler) evreni, bu anlamda, doğal bilimlerin ve onların salt kuramsal bilgisinin ufkunun ve eriminin ötesinde bulunan bir alanı, *kendinin olan* bir alanı oluşturur. Pratik ilkeler, idealler algının nesnelere değildirler; onlar

daha çok istencin nesnelere olarak, istenç özgürlüğü temelinde çabalayan ve özlem duyan bireysel özbilincin ereklere olarak anlaşılmalıdır. Kant ve Fichte tam da bu yüzden pratik idealisttirler.

b) *Pratik ilkeler üzerine Derin-Düşünme*

Pratik idealistler, filozofun görevini, sorumluluklarını yerine getiren, eylemlerinden ve edimlerinden sorumluluk duyan sıradan insanı tanımak olarak belirlemişlerdir. Sıradan insan, her ne kadar yaşamı ahlak-dışı olsa da, ve her ne kadar sorumluluklarını, yükümlülüklerini yerine getirmede başarısız olsa da, gene de ahlaklı insandır. Felsefe sıradan, gündelik, pratik insanın bilincinde yatan ilkelere karşı yabancı kalmamalıdır.

Şimdi felsefi düşüncenin işi bu ilkeleri bulmak ve işlemektir; çünkü sıradan insan bunlar üzerine derin-düşünebilecek bir durumda değildir. Sıradan insan kendinin bilincinin bir çözümlenmesine girişebilecek durumda değildir. Gerçekten o kendinin pratik etkinliğine batmıştır. Sıradan, gündelik bilinç derin-düşünen bilinç değil eylem insanıdır. Ama filozof öyle mi? O pratikte eylemek zorunda olmayıp kuramsal olarak düşünmek zorunda olduğundan, bu durumda, pratik bilinci çözümlenmeli ve pratik insanların, sıradan, gündelik insanların konumunu kuramsal olarak açıklığa kavuşturmalıdır.

c) *Nedensellik-Özgürlük*

Kant'ın ve Fichte'nin Ahlaksal İdealizmlerinde nedensellik ve özgürlük arasındaki ilişkinin bizi getirdiği nokta şudur: doğal nedensellik ve ahlaksal sorumluluk, doğal zorunluluk ve ahlaksal özgürlük, görüngüsel olgusalılık ve ahlaksal (törel) ideallik arasında kapanamayacak kadar büyük bir boşluk vardır. Ne bir kurgusal incelik ya da kurnazlık ya da hile, ne bir metafizik sezgi, ne de diyalektik yöntem bu alanlar arasındaki boşluğu gidermede yeterli değildir. Bu boşluk kesindir, ve hiçbir içgörü ve düşünce, hiçbir felsefi bilgi bunun ötesine uzanamaz. Öyleyse tüm düşüncelerimizi, tüm ilkelerimizi, önermelerimizi bu ikircimin temel ve kökensel gerçekliği üzerine temellendirmeliyiz. Bu durumda bize düşen İdeali olgusalılıkta yansıtmak, daha da iyisi idealin içeriğini istencimizde ve eylemlerimizde etkili ve güçlü kılmaktır. Katı olgular ve ideal erek arasındaki uçurum derin-düşüncenin ya da kurgusal felsefenin uğraşlarıyla ortadan kaldırılacak gibi değildir. Düşünce bu konuda zayıftır; düşünce bunun üstesinden gelemez. Bu derin uçurum ancak istencin gücüyle giderilebilir, ortadan kaldırılabilir.

ESTETİK

Alman İdealizminin gelişiminin ikinci döneminde oldukça değişik bir eğilim yaygınlık kazanır. Artık bu dönemde düşünce ağırlıklı olarak pratik konularla, ahlaklı insanın idealleriyle, istencin ve eylemin ilkeleriyle uğraşmamaktadır; bunun yerine düşünce ilgisini sezgi ve imgeleme, derin-düşünme ve kurguya yöneltmiştir. Bu dönem, İnsanı bir *deha* olarak görür ve bu özelliğiyle insanın diğer varoluşlardan ayrımını belirler. İnsan Tanrıya eşit; dahası İnsan tanrısal olanın kendisidir! Onda hayranlık uyandıran büyüleyici yan, bir şaheserin görkemi ve gizemi onu yaratanın tanrısal kökenini göstermektedir. Deha, bir başka deyişle büyük şair, Tanrı imgesinde yaratılmıştır; onun kendisi bir yaratıcıdır, tıpkı Tanrının da kendi sözünde içkin olan dünyanın şairi olması gibi. Schelling kendi *Aşkmsal İdealizm Dizgesi(1800)*'nde şiiri felsefi kurgunun modeli, ölçüsü ve ölçütü

olarak düşünmüştü. Bu yolla Ahlaksal İdealizm Schelling'in elinde Estetik İdealizme dönüşmekteydi.

SEZGİ VE DÜŞÜNCE

İlk dönemin İdealizmi uğraşmanın, çabalamanın, eylemin düşüncesinde ya da ideallerinde yoğunlaşmıştı. Buna karşılık, ikinci dönem İdealizmi sezgi ve düşüncenin ideasında ya da ideallerinde yoğunlaşır. Ancak bu karşıtlık ilk kez karşılaşılan, ilk kez Alman İdealistleri arasında beliren bir karşıtlık değildir. Bu eski bir öykünün, eski bir kavranın yeni bir metafizik düzeyde ve yeni kavramsal biçimlerde açığa çıkışıdır. Platonculuk ve Aristotelesçilik arasındaki çekişme, özdeş olmasa da, bu çekişmeyi andırır. Platon'un İdealizmi varolan herşeyden daha yüksekte duran, üstün olan; bir idealin ideası, kalıcı, sürekli bir ereğin ideası, tüm insanal tasarlamanın ve eylemenin örneği, ideası olan İyi İdeası'nda sonlanmaktaydı. Aristoteles'in İdealizmi, buna karşılık, eylemin idealleriyle, tasarılarıyla değil ama daha çok varoluşun kendisinin yapısıyla, olgusal tözleri oluşturan, onları devindiren, ve kendilerini doğanın ve tarihin olgusal süreçlerinde edimselleştiren İdealarla ilgilenmekteydi.

Benzer bir tartışma, karşıtlık, çekişme Ortaçağlar'da da hüküm sürmüştü. Bir yanda Tanrının istencini onun anlığına birincil olarak görenler, ya da bir başka deyişle, Tanrıyı gerçekte pratik bir idealist olarak görenler; diğer yanda, Tanrının anlığını onun istencine üstün olarak görenler. Bu ikincilere göre yalnızca Tanrının tininde, onun yaratmasında da bengi ideal bir düzen söz konusudur; bu düzen felsefi ve tanrıbilimsel *kurgunun* en yüksek ilgisidir.

İNANÇ-BİLGİ

Kant *Arı Usun Eleştirisi* başlığını taşıyan yapıtında "(...) *inanca* yer açabilmek için *bilmeyi* bir yana bırakmak zorunda"(BXXX) kaldığını yazıyordu. Kant ve Fichte İdealizmiyle Schelling ve Hegel İdealizminin çatışmasında yatan daha derin ve daha büyük tarihsel uyumsuzluk, uzlaşmaz karşıtlık yalnızca felsefi okulları ilgilendiren bir sorun değil, giderek Hıristiyan uygarlık içinde karşılaşılan eğilimlerin bir uyumsuzluğu ya da uzlaşmaz karşıtlığıdır. Hıristiyanlık içinde sürüp giden bu tartışmada taraflar bir yanda Hıristiyan topluluk, bu topluluğun yaşamı ve inancıyla anlatılan eğilim; diğer yanda Hıristiyan tanrıbilimciler ve bunların öğretileridir.

Kant'ın ve Fichte'nin Ahlaksal İdealizmi ahlaksal Us ve ahlaksal olarak özerk birey üzerine temellendirilmiş bir inanç biçiminde inancın öncelliğini ve üstünlüğünü savunurken; buna karşılık ikinci dönemin Kurgusal (Saltık) İdealizmi Hegel'in tanrıbilimsel mantığında doruğuna ulaşıyordu. Logos'un mantığı başlangıçta olanın ve Tanrıyla olanın ve Tanrının mantığıydı, tüm şeyler onunla gerçekleşmekteydi. Mantık, Tanrının Bilimidir, ya da Arı Usun Bilimi, Dizgesi, "sonlu Doğayı ve sonlu Tini yaratmasından önce bengi özü içindeki Tanrının açılımıdır"(Science of Logic,s.50). Kant'a karşılık Hegel *salık bilmeye* yer açmak için *inancı* bir yana bırakıyordu.

DERİN-DÜŞÜNSEL VE SEZGİSEL

Kant'ın Eleştirel İdealizminin özelliği ve tini bütünüyle anıksal sezgisel düşünceye, nesnenin dışvarlığını ya da varoluşunu onun kendisi yoluyla sezinleyen düşünceye, uzak durmaktaydı. Gerçekten de Kant sağın olarak ve açıklıkla insanal

bilgilenme için anlksal sezginin olanaklılığını dışlamıştı. Kant'a göre insanal bilgilenme ya duyu deneyimi üzerine ya da deneyimin düşünülmesi ve zmlemesi üzerine dayanmalıydı. Sonlu insanal bilgilenme sonsuz anlksal sezgisel kavrayışa ulaşacak yetenekte değildi. İnsan Usu sınırlıydı ve kendinde Saltık Varlığı kavramaktan uzaktı. Anlksal sezgi yetisi ancak sorunlu bir tanrısal anlağa znl olabilecek bir bilgilenme biçimiydi, insanal anlağın (tinin) kendinde taşıyabileceği bir bilgilenme değil.

Kant'a göre Us insanın sezgisel bir gücü değil daha çok idealleri ya da bilginin en belirleyici ereklerni (gerçekte ise hiçbir zaman ulaşılamayacak olan ereklerni) tasarlama yetisiydi. Ancak bu idealler ya da erekler gene de tüm insanal bilgilenmenin yönünü belirlemede ve onu hedefe doğru yaklaştırmaktaydı. Kant için Us'un kökeni kuramsal değil pratik, anlksal değil ahlaksal, sezgisel değil etkindi. Us en temelde istenç (ve duyun) ve yaşam alanında olduğu gibi bilgi ve bilim alanında da isteme ve abalamaydı.

Fichte geliştirdiği *Bilim ğretisi*'nde, felsefi içgörünün kaynağı olarak anlksal sezgiyi görüyordu. Ancak bu onun için Şeylerin i doğasını, Evrenin ya da başka birŐeyin gizli zeminini ortaya çıkartacak olan özel bir bilgilenme (bilgi) biçimi değildi. Fichte'nin düşüncesine göre derin-düşünme yoluyla çözümlleme dış duyumuna değil i sezgi üzerine temellendirilmeliydi. Gene, Kant'tan daha ileri giderek, Fichte sezginin değil ama eylemin, insanal Ben'in, 'Kendi'nin özü ve gerçekliği olduğunu belirtiyordu. Ona göre bilmenin gerçekliği inanç temelinde eylemdi. Bu İdealizmin tüm yapısının biricik temeliydi. Bu İdealizm Ahlaksal, pratik bir İdealizmdi ve saltık özgürlük idealeine doğru yönelmişti.

Yalnızca Schelling kendi *Aşkınsal İdealizm Dizgesi*'nde filozofun Saltık Ben'de Varlığın kökensel birliğini (zdeşliğini) görebileceği bir sezgiyi kullanması gerektiğini, ya da bundan yararlanması gerektiğini benimsiyordu. Hegel ise, özellikle olgun Hegel, tüm bu tartışmaların ötesine geçip, yöntemiyle Gerçeğin özüne işlemektedir. Böylelikle bir Saltık Bilgi Dizgesine anlam vererek Kant'a da gerçek bir yanıt vermiş oluyordu. Hegel'e göre salt sezgi üzerine dayandırılmış dolaysız bilgilenme yoluyla felsefe olanaksızdır.

II

FICHTE VE SCHELLİNG ARASINDAKİ ÇATIŞMA

1800 yılında Schelling'in *Aşkınsal İdealizm Dizgesi*'nden ayrı olarak Fichte tarafından önemli ve etkili bir kitap daha yayınlanmıştı: *İnsanın Yazgısı*. Schelling kendi dizgesinde, Fichte'nin 1794 yılında yayınlanan *Bilim ğretisi*'ne karşı, güçlü yöntemsel gereçlerle kendi konumunun ayırdedici özelliğinde ilk kapsamlı girişimi gerçekleştirmişti. Schelling salt profesyonel filozoflar için yazmaktaydı. Oysa Fichte bir kitabı anlayabilecek düzeydeki bütün okurlara sesleniyordu.

1800 yılına geldiğinde Fichte kurgusal bir filozof olarak kariyerinin doruğundaydı. Özellikle genel olarak bilgilenmedeki ilk ilkeler üzerine dersler vermekteydi. Yıldan yıla metafizik dizgesini dnştrmekteydi. ğrencilerinin ve onu taniyanlarının gözünde tam bir hatip ve eğitici, felsefi siyasetçi ve kurgusal bir peygamberdi. Schelling ise metafiziğin tahtına oturmaya hazırlanıyordu. 1794'ten 1800'e kadar olan zaman diliminde Fichte metafizik alanında mutlak otoriteydi. Ancak 1799'da Jena niversitesi'ndeki profesörlüğünü bırakmak zorunda kalmıştı.

Çünkü tanrıtanımsızlıkla suçlamıyordu. Fichte *törel dünya düzeni* ile Tanrıyı özdeşleştirmişti.

Kuşkusuz Schelling daha 1800'den önce Jena Üniversitesi'nde Fichte ile çekişmeye başlamıştı. Schelling Doğa Felsefesi üzerine dersler veriyordu. Doğa Fichte'nin ilgi alanında değildi. Schelling'in düşüncesinde Doğa artık salt nedensellik ilkesiyle işleyen ve matematiksel denklemlere bağlı olan maddesel küçük parçacıkların mekanik düzeni olmaya son vermişti. Doğa artık Galileo ve Newton'un incelediği ve yorumladığı, doğal bilimlerin nesnesi olan doğa değildi. O şimdi kurgusal felsefenin nesnesiydi. Bu yeni bir Doğa tasarısıydı. Doğa duyuşsal görüngüler evreninden (ya da görüngüler toplamından) dirimli bir varlığa dönüşmüştü. Artık Doğanın kitabını çözümlenmede araç olarak matematik kullanılmıyacaktı; bunun için gerekli olan gereç aşkınsal derin-düşüncenin yardımıyla anılsal görüydü. Doğa artık insanal bilincin dünyasına yabancı ya da karşıt değildi. Doğanın gizi ve bilincimizin gizi bir ve aynı gizdi. Bu evrensel ruhun herşeyi sarıp sarmalayan giziydi. İnsanal ruh ve evrensel ruh, bu durumda, yalnızca içinde tüm varoluşun yaratıcı ilkesinin ya da zeminin kendisini bildirdiği (açımladığı) gelişme aşamaları bakımından ayrıydılar.

Schelling'in Doğa anlayışına (tasarısına) göre Doğanın ruhu kendisini evrimin aşamalarına göre biçimlendirir, oluşturur ve dönüştürür. O da tıpkı insanal ruh gibi belli bir erek için çabalar, bu yolda kendi ereğine ulaşınca kadar sürekli yeni görüngüler, yeni etkiler üretir. İnsanal Ben'de, Kendi'de olduğu gibi Doğada da *içsel bir çatışma* söz konusudur. Evrensel ruh dirimli bir varlıktır; ancak onun bu dirimselliği kendisini kendisine karşı bilmesinden ve kendisini bir kılma çabasından gelmektedir. Ayrımdaki bu birlik ve birlikteki bu ayrım tüm etkinliğin ve tüm yaşamın kaynağı ve ilk koşuludur. Karşıt kuvvetler doğanın temel ve kökensel birliğine karşı direnirler; evrendeki tüm süreçler, tüm devimler, tüm değişimler salt bu iç uyumsuzluk, bu iç çatışma yüzünden olup bitmektedirler. Doğa kendisini uzlaştırmak, kendinin kutupları arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmak ve böylelikle kendi içinde eksiksiz, yetkin bir dengeyi, eksiksiz, yetkin bir uyumu üretmek için çabalar. Schelling'e göre madde ve enerji, magnetizma ve elektriksellik, ışık ve ses, yıldızlar dizgesi, kimyasal süreçler, yerçekimi, moleküler kuvvetler, vb. tüm bunlar onların iç ruhunu oluşturan aynı üstün ilkenin belirişleri olarak anlaşılmalıdır. Ancak Doğanın kendisini yükselttiği en yüksek aşama örgensellikler dünyasıdır. Örgensellik içinde tüm başka doğal tözlerin, kuvvetlerin ve süreçlerin birarada tutulduğu dirimli birliktir. Buna göre örgensellik Doğanın en üstün ereği olan kendisiyle uyum ve birliğini gerçekleştirmede en ileri aşamadır.

Ancak Doğa gene de Evrensel Ruhun sonsal ereğini göstermemektedir. Örgenselliklerin *türlülüğü, çokluğu, cinsiyetlerin karşıtlığı*, herbir bireysel örgensellikte içerilmiş değişik işlevlerin ve süreçlerin *karmaşıklığı*, örgenselliğin kendini-koruma, sürdürme ve çoğalma-yayıma *savaşımı*, örgensel ve örgensel-olmayan dünya arasındaki *gerilim*, tüm dirimli varlıkların *hastalığa* ve *ölüme* maruz kalması, vb. tüm bu özellikler örgensel yapının kendinde eksiksizliğin bulunmadığını ve yaşamın Evrensel Ruhun sonsal ereğini belirtmediğini gösterirler. Doğa dirimli örgensellikte kendinin en yetkin, en ileri ürünlerini üretir. Varoluşun ya da Dışvarlığın uzlaşmaz kutuplarını uzlaştırarak Doğa kendinin eksiksiz biçimini gerçekleştirir. Ancak bu biçim Evrensel Ruhun belirişi için eksikli bir doğa taşır. Sonuçta Doğa kendini aşmaya zorlanır. Aşılmış Doğa olarak Tin aşamasında Evrensel Ruh daha ileri bir belirlenime ulaşır.

Önceleri Fichte'nin *Bilim Öğretisi*'nin temel ilkelerine sıkı sıkıya sarılan Schelling şimdi doğa üzerine felsefe yapmakla Fichteci konumundan uzaklaşmaktaydı. Alman İdealizminin gelişiminde ilginç bir ironiyle karşı karşıyayız. Kant insan bilgisini, insanal bilgilenmeyi, Us'u Us yoluyla sınırlamıştı. Bu durumda Kant'ta Us us-dışı bir doğa içermekteydi. Bu Kant'ın eleştirel-aşkınsal felsefesinin temel sorunuydu. Ancak bu sonuç insan düşüncesinde kısırtıcı bir etki yaratmıştı. Şimdi Us en gözüpek, en cesur yolculuğuna çıkmaya hazırlanıyordu. Bu muammanın, bilmecenin anahtarı gene Usun kendisi tarafından verilecekti. Bilginin doğasında, genel olarak bilgilenmenin doğasında olan şey eksiksiz, *saltık gerçekliğe* ulaşmadan durmamaktır. Bu tüm bilgilenmedeki devindirici güçtür.

Bilinebilir olan ve bilinemez olan arasında bir çizgi ya da sınır çekmeye yönelik tüm kuşkucu düşünceler, tüm çabalar içkin bir güçlülükle karşı karşıya kalırlar. Eğer böyle bir çizgi varsa, bunu nasıl bulabiliriz? Eğer onu bulamazsak onun varolduğunu nasıl ileri sürebiliriz? İnsanal anlağın olanaklıklarının sınırlı olduğu doğru olsa bile şimdiden bu sınırı bilmenin olanaklılığı da ayrıca dışlanmış görünür. Yalnızca sınırlarımız içinde olanı bilebildiğimizi düşünsek bile bu sınırın nerede sona erdiğini bilmek ansal olarak onun içinde ve onsuz olmayı gerektirecektir. Yalnızca sınırı aşan sınırın bilincine varır; ama o zaman da o onun için bir sınır değildir.

Fichte, Kant'ın izinde bilgilenmeye bir sınır çekiyordu. Ancak Kant'tan daha ileri giderek bu çabadaki eytişimi tanımlamada geç kalmıyordu.

Fichte'ye göre bilginin sınırını kavrama çabası arttıkça bu sınırın kendisi de ortadan kalkmaktaydı. Fichte ayrıca bu girişimin neden olabileceği sonuçları da görebiliyordu. İnsan Usu bu sınırı olumsuzlama sapkınlığına düşerse neler olmazdı ki? İlike olarak insanın bilgilenmedeki tüm engelleri ortadan kaldırdığı düşünüldüğünde o zaman insanlık ve tanrısallık, sonluluk ve sonsuzluk arasındaki boşluk da artık ortadan kalkmış olacaktı. Bu durumda insan kendisini tanrısalılaştırarak ve kendinden daha üstün bir varlığın varoluşunu yadsımış olacaktı. Öyleyse insanın dinsel korkusu ve alçkgönüllülüğü tehlikedeydi. İnanç tehdit edilmişti.

Bir inanç ve duyuncü filozofu olan Fichte, Schelling'i sonlu bilginin sınırları-insanal olanaklıkların sınırları- içinde kalma konusunda uyarıyordu. Ancak gene de Schelling'in anlıksal sezgisinin ve doğa felsefesinin inandırıcı gücünün yarattığı etkiyi görmüştü. Fichte böyle bir tinsel konumda o küçük kitabını yazmıştı- *İnsanın Yazgısı*(1800).

İnsanın Yazgısı üç bölümden oluşur. İlk bölümde Fichte Kant'tan önceki metafiziğin konumunu betimler. Bu bölümün adı "Kuşku"dur. Kant'tan önce metafiziksel bilgi bilgilenmenin kendisinin doğasıyla değil daha çok şeylerin doğasıyla ilgilenmişti. Bu metafiziğin dayandığı varsayım şuydu: düşünce varlığın yapısını anlayabilir ve sonsal, saltık gerçekliği kavrayabilirdi. Ancak bu durum kaygı verici bir sonuca yol açmıştı: nesnelerin doğasını anlamada ve saltık gerçekliği bilmede başarılı oldukça kendimizi daha az anlayabiliyorduk. Anlağın gözünde her şey her şeyle koşulludur. Tamamlanmış bir Varlık Dizgesi içinde zorunluluğun hiçbir engelle karşılaşmadan ilerlediği bir dizgedir ve böyle de olmalıdır. Bu durumda böyle bir dizgede özgürlüğe ve eyleme hiç yer kalmamaktadır; özgürlük ve eylem, böyle bir dizgede gerçek anlamlarını kaybederler. Bu yüzden sonuçta karşılaşılan tam bir "dayanılmaz belirsizlik ve kararsızlık durumu"dur.

Fichte, Kant'ın izinde bilgilenmeye bir sınır çekiyordu. Ancak Kant'tan daha ileri giderek bu çabadaki eytişimi tanımlamada geç kalmıyordu.

Fichte'ye göre bilginin sınırını kavrama çabası arttıkça bu sınırın kendisi de ortadan kalkmaktaydı. Fichte ayrıca bu girişimin neden olabileceği sonuçları da görebiliyordu. İnsan Usu bu sınırı olumsuzlama sapkınlığına düşerse neler olmazdı ki? İlke olarak insanın bilgilenmedeki tüm engelleri ortadan kaldırdığı düşünülduğünde o zaman insanlık ve tanrısalılık, sonluluk ve sonsuzluk arasındaki boşluk da artık ortadan kalkmış olacaktı. Bu durumda insan kendisini tanrısalılaştıracak ve kendinden daha üstün bir varlığın varoluşunu yadsımış olacaktı. Öyleyse insanın dinsel korkusu ve alçkgönüllülüğü tehlikedeydi. İnanç tehdit edilmişti.

Bir inanç ve duyuncu filozofu olan Fichte, Schelling'i sonlu bilginin sınırları-insanal olanaklılıkların sınırları- içinde kalma konusunda uyarıyordu. Ancak gene de Schelling'in anlıksal sezgisinin ve doğa felsefesinin inandırıcı gücünün yarattığı etkiyi görmüştü. Fichte böyle bir tinsel konumda o küçük kitabını yazmıştı- *İnsanın Yazgısı*(1800).

İnsanın Yazgısı üç bölümden oluşur. İlk bölümde Fichte Kant'tan önceki metafiziğin konumunu betimler. Bu bölümün adı "Kuşku"dur. Kant'tan önce metafiziksel bilgi bilgilenmenin kendisinin doğasıyla değil daha çok şeylerin doğasıyla ilgilenmişti. Bu metafiziğin dayandığı varsayım şuydu: düşünce varlığın yapısını anlayabilir ve sonsal, saltık gerçekliği kavrayabilirdi. Ancak bu durum kaygı verici bir sonuca yol açmıştı: nesnelere doğasını anlamada ve saltık gerçekliği bilmede başarılı oldukça kendimizi daha az anlayabiliyorduk. Anlağın gözünde her şey her şeyle koşulludur. Tamamlanmış bir Varlık Dizgesi içinde zorunluluğun hiçbir engelle karşılaşmadan ilerlediği bir dizgedir ve böyle de olmalıdır. Bu durumda böyle bir dizgede özgürlüğe ve eyleme hiç yer kalmamaktadır; özgürlük ve eylem, böyle bir dizgede gerçek anlamlarını kaybederler. Bu yüzden sonuçta karşılaşılan tam bir "dayanılmaz belirsizlik ve kararsızlık durumu"dur.

Fichte'nin kitabının ikinci bölümü "Bilgi" başlığını taşır. Burada Fichte metafiziğin ilgisini bilginin nesnelere nesnelere bilgisine çeviren, ya da bir başka deyişle, artık şeylerin doğasını incelemek yerine *bilen özne*yi ya da *düşünen Ben'i*, *Kend'i*yi inceleyen, Kant'ın bilgi kuramının bir taslağını çizer. Bu yeni metafizik, bu yüzden, saltık gerçekliği bilmemiz konusunda kuşkucudur, ama Kant'tan önceki metafizikte eksik olan bir yan bakımından üstünlük ve yetkinlik taşır: bu yeni bilim insanı zorunluluğa kölelikten kurtarmakta; bilincin özgürlüğe yükselişini göstermekte, böylelikle kuşkuyu yenip istencin ve eylemin yasal hakkını onarmaktadır.

Ancak yeni konumun tüm ürünü bu değildi. Özgürlüğün ve bireyselliğin gerçek anlamını korumakla düşünce yeni bir ufuk açmaktaydı. Metafiziksel bilginin yanılsamaları yok edilirken inancın savları yeniden dirimsellik kazanıyordu. Fichte'nin kitabının üçüncü ve son bölümünün başlığı "İnanç"tır.

Fichte'ye göre bilgi değil ama salt inanç şeylerin saltık doğasını görebilirdi. Ancak Fichte resminin renklerini Schelling'in paletinden ödünç almaktaydı. Fichte ve Schelling'e göre "çağın gereksinimi" olan şey Aşkınsal Felsefenin *kendi ilkeleri üzerinde* genişletilmesi isteğiydi. Fichte bu doğrultuda *İnsanın Yazgısı*'nda bazı ipuçları sunuyordu. Giderek Fichte, eğer Doğayı doğal bilimlerin nesnesi olarak

Schelling'e göre filozof kendinin çalışmasını ancak sanatçıya öykünerek gerçekleştirebilirdi. Filozof içinde karşıt kuvvetler ya da kutuplar arasındaki çatışmanın zorunlu olarak açığa çıktığı kökensel bir bilinç ideasından yola çıkmak zorunda ve kendisini yeniden birliğe getirmek için kendinin kökensel ayrımını ortadan kaldırmada, bu bilinç tarafından alınan adımları belirtmeliydi. Bu yolda felsefe duyum ve anlık, kuramsal us ve pratik us, duyular dünyası ve eylemler dünyası arasındaki bölünmelerin ve Tinde olduğu kadar Doğada da olan tüm karşıtıkların, neden ve nasıl böyle bir ilksel bölünmeden kaynaklandığını gösterebilecekti.

Tüm bu yöntem sonuç olarak Sanatın tanıklığıyla doğrulanır; çünkü Sanat bize belirttik olarak sonlu ve sonsuz, görülebilir ve görülemez, duyusal ve tinsel karşıtıkların temelde birlik olduğunu ve böylelikle sanatçı tarafından onun çalışmasında yeniden birleştirilebileceğini göstermektedir. Bu çalışma öyleyse insanın en yüksek emeği ve Doğanın bütün biçimlerinde görünen Evrensel Ruhun en yüksek başarısıdır. Sanat en soylu ve en yüksek çalışmadır; çünkü o Kutsalların Kutsalını gözler önüne sermektedir. Doğa bir şiiirdir. Bilim en olanaklı olduğu ölçüde şiire geri dönmelidir. Bu amaç için en uygun araç yeni bir *mitoloji* olacaktır. Mitolojide bilim ve sanat içiçedir, birdir. Yeni bir mitoloji gelecek kuşakları beklemektedir.

Schelling'in *Aşkınsal İdealizm Dizgesi* aynı zamanda bir gerçekçilik de olacak olan idealizmi kurma yolunda ilk girişimdi. Kant ve Fichte İdealin, özel olarak da ahlaksal İdealin idealizminin sözcüleriydiler. Schelling ve Hegel genel olarak Gerçekliğin, Saltık Gerçekliğin idealizmini geliştirdiler. Onlara göre Saltık İdea kendisini bengi olarak edimselleştirmekteydi. Saltık İdea yalnızca insanın ona doğru çabaladığı bir ideal değildi; o bengi olarak gerçekleştirilmekteydi ve bengi olarak bulunmaktaydı. Hegel'in de belirttiği gibi Saltık İdea salt bir "gerek" olacak kadar güçsüz değildi, edimsel olarak vardı ve tüm edimsel şeylerde işlemekteydi.

III

HEGEL'İN ERKEN TANRIBİLİMSSEL YAZILARI VE FELSEFESİNİN İLK BİÇİMLENİŞİ

Bu tartışma ortamı Hegel'in gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Fichte Alman ulusunun felsefi öğretmeni ve eğiticisi olurken Schelling metafiziğin tahtına kurulmuştu. Bu dönemde Hegel'in büyük bir sessizlik içinde olduğu görülür. Hegel kendisini o büyük tartışmanın içinde bulacağı güne doğru eğitmekte, geliştirmekte ve kendisini açıklığa kavuşturmak için yazmaktadır. Schelling'den beş yaş daha büyüktür. Schelling yirmi üç yaşında profesör olmuş, üç kitabı olan bir filozoftur. Ama Hegel'in Schelling'den çok daha derin metafizik deneyimleri olduğu görülür. Hegel kendisini yavaş yavaş geliştirmiş, düşüncesini dizgesel bir biçimde sunmak için çok fazla erken davranmamıştır.

Hegel felsefede olup-bitenleri en keskin ve en dirimli ilgiyle izlemekteydi. Fichte'nin ve Schelling'in kıyasıya giriştikleri savaşımında kendi konumunu henüz belirlememişti. Bir yanda istencin ve eylemin önceliğini bildiren Ahlaksal İdealizm, diğer yanda varoluşun en uygun, en derin, sonsal, saltık yorumunun deha, şair, sanatçı tarafından verileceğini savunan Schelling. Bir yanda ayrıntılı, biçimsel soyutlamaların yöntemi, diğer yanda saltık gerçekliğe doğrudan , dolaysız bir

görüştün yetkisiyle ulaşan anlıksal sezgi. Bir yanda kurgunun engellenmesi, diğer yanda kurgunun baş tacı edilmesi...

Tüm bu önemli sorular ya da sorunlar genç Hegel'in metafizik tinini devindirmiş ve dirimselleştirmiş olabilir. Ancak bunlar henüz onun düşüncelerini şekillendirmekten ya da bu sorulara belli yanıtlara zorlamaktan uzaktırlar. Hegel bu aşamada tüm ilgisini tanrıbilimsel çalışmalara vermişti ve sıkı bir şekilde yaşamı ve dünyayı, insanı ve tarihi anlamak için Hıristiyan inancının anlamını ve onun çıkarımlarını anlamaya çalışmaktaydı. Onun bu dönemde, büyük bir ilgi ve çabayla, eski düşünürler, özellikle de Platon ve Aristoteles, okuduğunu görüyoruz. Gene, büyük bir istekle, Kantçı ve Fichteci felsefelere ilişkin çalışmalarını sürdürmektedir. Bu arada Fransa'da başlayan ve Avrupa'ya yayılan siyasal devrimi büyük bir coşkuyla, tutkuyla ve duygudahlıkla gözlemekteydi. O ve arkadaşları (Hölderlin, Schelling) Tübingen Tanrıbilim Semineri'nde geceleri gizlice Özgürlük ağaçları dikiyorlar, çevresinde dans ediyorlar ve devrimci şarkılar söylüyorlardı.

Tanrıbilime olan ilgisinden başka ama onunla iç içe olan bir başka konu, Tarih bilinci de, Hegel'in tinini ve yazılarını etkilemekteydi. Bu dönemine ilişkin yazılarında metafizik ve tarihin onun kavramlarında birbirlerinden ayrılmazcasına bağlı olduğunu görüyoruz.

Hegel'in *Erken Tanrıbilimsel Yazıları*'nın asıl çıkış-noktasını Grek dini ve Hıristiyanlık arasındaki karşıtlık oluşturur. Hegel'in kendisi açıkça bu karşıtlıktan rahatsızlık duyar. Bu yazılarda Hegel salt bir tarihsel gözlemci durumunda değildir. Ona göre ne salt geçmiş ne de salt şimdi, ama dinin geleceği en önemli soruydu. Burada söz konusu olan ne onun kendi kişisel yönelimleri ne de onun kişisel inancı ve düşüncesiydi. Burada söz konusu olan tüm insanlığın inancı ve düşüncesiydi. Bir başka deyişle, Hegel'in eğilimlerinin ve onun tüm tanrıbilimsel ve tarihsel çalışmalarının ereği bengi gerçeklikti.

Gerçekte bu tanrıbilimsel ve tarihsel sahenin arkasında dizgesel, metafizik bir karşıtlık kararı gibi belirlemektedir. Hıristiyan dünyası ahlaksal kurallar ve dogmalarla yönetilmektesyken Grek dünyası güzellik ve şiirin, imgelem ve coşkunluğun dünyası değil miydi? Greklerin mitolojik dini Alman şairlerinde dirimli olan estetik görüşle uyum içinde değil miydi? Hıristiyan dini temelde Kant'ın ve Fichte'nin ahlaksal idealizminin ilkeleriyle ve tiniyle uyum içinde değil miydi? Dinsel ideal, öyleyse, ayrıca metafizik bir konuydu ve her ikisi de aynı anda ele alınmalıydı. Hegel hangi yöne dönecekti? Ya da uçları birleştirecek, birliğe getirecek ve hem ahlaksal hem de estetik görüşleri doyuracak bir dizgeyi kurmanın yolu var mıydı? Gerçekte, bu ulaşılabilecek en yüksek hedefti. Ama ona nasıl ulaşılabilecekti?

Hegel'in bu konulara ilişkin düşüncelerinin gelişiminde üç dönem belirleyebiliriz. İlk dönemde, Hegel Grek dininin görkemi ve güzelliği karşısında büyülenmiş gibidir. İkinci dönemde, Kant'ın etkisi altında yazdığı görülür. Üçüncü dönemde, Kant'ın ahlaksal duyuncu ve inanç anlayışını Grek güzellik dini ve ideali ile bireştirme yolunda Hıristiyan inancını anlamaya ve açıklamaya yöneldiğini görüyoruz. Bu dönem Hegel'in bağımsız bir düşünür olarak gelecekteki felsefesinin temel kavramlarını oluşturmaya başladığı bir dönemdir.

a) İlk Dönem

İlk dönemde Hegel Helenik dini devletle, siyasal kurumlara ve ulusunun (halkının) alışkanlıkları ve töreleri, imgelemi ve duygularıyla iç içe geçmiş bir din olarak betimler. Helenik din, Grek dini Hıristiyanlık gibi bir kitap dini değil dirimli

bir dindi. Bir dogma ve ahlaksal kurallar dini değil halkın (ulusun) yaşam coşkusunu gösteren ve halkın (ulusun) festivalleriyle ve eğlenceleriyle iç içe geçmiş bir dindi. Helenik din bir halk diniydi ve ulusun özelliğini ve tinini yansıtmaktaydı. Tanrısallık aşkın bir Yararıcı değildi; daha çok Grek kahramanları olan ve Greklerin ataları olan varlıkların imgesinde sunulmaktaydı. Görülebilir dünyanın ötesinde bir yerlerde değil Olimpos Dağı'nın zirvesinde yaşarlardı.

Hıristiyanlık ise, Hegel'e göre, insanları gözlerini her zaman yönelttikleri gökyüzünün yurttaşları olarak eğitmeye özen göstermekte, bu yolda emek harcamaktadır. Zarafet, alımlılık, sevimlilik, güzellik, duyuşsal renkler bu din tarafından dışlanmıştır. Ama geçmişin uzak günlerinde öyle miydi? Orada tanrısallıkla birleşmiş olan insansal güzellik duygusu bütün dirimli tinlerin yüreğini sarmıştı. Onlar da zorunluluğun katı yasasıyla bir başka dünyaya zincirlenmişlerdi; ama duygularının ve imgelem güçlerinin yardımıyla onu büyük bir özenle yoğurmuşlar, arılaştırmışlar ve güzelleştirmişlerdi; güllerle donatılmış olan kayralarının yardımıyla, sanki bu din onların bir çalışmasıymış, onların bir parçasıymış gibi, zincirleriyle doyum bulabilmekteydiler.

b) İkinci Dönem

İkinci dönemde Hegel büyük bir ciddiyetle ve titizlikle Kant'ın eleştirel yapıtlarını çalışmıştır. *İsa'nın Yaşamı* başlığını taşıyan elyazması bunlar arasında en ilgi çekici olanıdır. Burada İsa kendisinin izinden gidenlere Kant'ın pratik felsefesini öğreten, arı usu vazeden ve insanın ahlaksal özerkliğine vurgu yapan, buna dayanan, Kant'ın sadık bir öğrencisi olarak sunulur.

c) Üçüncü Dönem

Üçüncü dönemde Hegel belli bir sonuca ulaşır. Grek ve Hıristiyan dinleri onun ilk bakışta gördüğü kadar uzlaşmaz karşıtlar içermemektedirler. İncil Kant'ın törel, ahlaksal dizgesinden daha derindir. Helenik güzellik idealiyle ve Kant'ın idealizminin çekiciliği ve yüceliğiyle ortaklık içinde bazı özellikler sunmaktadır. Gerçekte, İncil bu karşıt görüşlerin gerçek ve bengi özelliklerini uzlaştırmaktadır. Böylelikle İncil hem Greklerin halk dininden hem de Kant'ın ussalcı ahlaksal inancından üstün olan bir üçüncü görüşü belirtmektedir.

İncil'in bu yeni açılımında ve açıklığa kavuşturulmasında temel belirlenim *Aşk* ideasıdır. Aşk tanrısallığın doğasıdır ve törel ve estetik idealizmin karşıt öğelerini birleştirmektedir. Aşk yüreğin ve tinin güzelliğidir; Grek imgelerinin dışsal güzelliğinden daha ağırlıklı bir güzelliştir ve Kant'ın ahlaksallığından daha insanalıdır.

Kant'ın ahlakında insan kendisine karşı bölünmüştür. İnsan bir yanda ustur, diğer yanda bir hayvan. Bir yandan emredendir, ama ayrıca yaşamın okyanusunda seyreden gemideki gürühtür. İnsan iyiyi isteyen istençtir, ahlaksal yasaya uyan, ahlaksal yasanın gereklerini yapan iyi istenç ya da ahlaksal istençtir; ama insan ayrıca dürtülerin, isteklerin, arzuların, eğilimlerin toplamıdır. Öyleyse Kant'ın betimlediği yolda insan hiçbir zaman kendi içinde eksiksiz bir yolda birliğe getirilmiş değildir, hiçbir zaman kendi kendisiyle dinginlikte değildir, hiçbir zaman "gerçek kişi" değildir.

İsa'nın öğretisi ve onun yaşamının gidişatı tam da bu ahlaksal parçalanmışlıkla ilgilidir. İsa iç insana huzur getirmek istemiştir. Onun tüm sözlerinin ve eylemlerinin ereği insanı kendisiyle, insanı insanla ve sonunda da insanı Tanrıyla birliğe getirmektir. Aşk bunu gerçekleştiren kurgusal ilkedir. Tüm kavramların en kapsamlısı, en tüketici olanıdır. Aşk kendinin arılığı içindeki

Tanrının tanımıdır ve bu yüzden yaşamın ve evrenin gizinin, gizemselliğinin anahtarlarıdır; çünkü evren evrensel yaşamdır ya da dirimli bir bütünlüktür. En iyisinden tanrıbilim bir Aşk Kamutanırlığıdır, Aşk Tümtanrırlığıdır.

Aşk insanı özgürleştirir. İnsan Aşk yoluyla değil de ahlaksal yasaya boyun eğerek eylediği, etkinlikte bulunduğu sürece özgür değildir. Ya yasa insanı eğilimleriyle karşıtlık içinde eylemeye zorlar, ya da eğilimler insanı yasayla karşıtlık içinde eylemeye zorlar. Yalnızca Aşk yasanın sesini eğilimin sesine ve tersi biçimde eğilimin sesini yasanın sesine dönüştürür. Aşk yüreğin eğilimine, yönelimine geçen ahlaksal ustan başka bir şey değildir. Aşk, öyleyse, insanın kendi kendisindeki efendi ve köle arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırır ve bilincini uyuma getirir. Uyum güzelliştir. Buna göre Aşk insanın estetik kavramına dayanan ahlaksal bir ilkedir.

Aşkta tüm sorumluluk düşüncesi ortadan kalkar. İsa'da kişilik kazanmış olan Aşk yasallık alanının ortadan kaldırılmasını ve tinin onun yoluyla yükselişini, ilerlemesini, gelişmesini ister. Aşkta gerçekleştirilen erdemler çokluğunu birliği ve tamamlanmışlığıdır. O tüm varlıkların dirimli birliğidir. Tüm ayrımlar, tüm kısıtlamalar onda ortadan kalkar. Dahası, Aşk emir gerektirmez. Tanrıyı sevmek kendi ve Yaşamın Sonsuz Bütünü arasındaki engeli aşmak demektir. Bu uyumda, biri diğeriyle ortaklık içindedir.

Hegel, böylece erken dönem yazılarında Grek diniyle Hıristiyan dininin bir birleşimini sunarak, Alman idealizminin törel ve estetik unsurlarını uzlaştırma yolunu seçmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

J. G. Fichte, *The Vocation of Man*, İngilizce çev. Roderick M. Chisholm, The Liberal Art Press, 1956.

G. W. F. Hegel, *Early Theological Writings*, İngilizce çev. T.M.Knox, Uni. of Pennsylvania Press, 1977.

_____ *Three Essays, 1793-1795: The Tübingen Essay, Berne Fragments, The Life of Jesus* İngilizce çev. Peter Fuss ve John Dobbins, Uni. of Notre Dame Press, 1984.

I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, Türkçe çev. Azi